

Д.Є. ПРОКОПОВ

ВЧЕННЯ Й. МИХАЙЛОВСЬКОГО ПРО ФУНКЦІЇ ПРИРОДНОГО ПРАВА ТА ЙОГО СПІВВІДНОШЕННЯ З ПОЗИТИВНИМ ПРАВОМ

Автор статті досліджує специфіку обґрунтування поняття природного права в роботах Й. Михайловського, аналізує основні функції природного права, а також те основопологаючі черти, які дозволяють охарактеризувати його як основу системи позитивного права.

Ключевые слова: *Й. Михайловский, закон, право, природное право.*

The author of the article investigates specificity of substantiation of the natural law concept in J. Mikhailovsky's works, analyzes the basic functions of the natural law, and those determining features, which allow characterizing it as a basis of the system of positive laws.

Key words: *J. Mikhailovsky, law, positive laws, natural law.*

Аналіз процесів становлення і розвитку вітчизняної правової думки наприкінці XIX – початку XX століття неможливий поза висвітленням проблематики природного права, а також того, в який спосіб та на яких методологічних засадах це одне з ключових для теорії права питань осмислювалось представниками різних напрямів, які представляють надзвичайно широкий спектр, починаючи від прибічників та апологетів природно-правової доктрини, і закінчуючи представниками правого позитивізму, історичної, соціологічної, психологічної школи права тощо. Тезу, що саме проблема природного права виступила тим каталізатором, який дозволив якомога чіткіше сформулювати свої позиції різним правознавцям цього періоду, переконливо доводить В. Гессен в своїй відомій роботі «Відродження природного права» (1902 р.). Справді, досліджуючи погляди практично всіх без винятку тогочасних юристів, ми обов'язково знайдемо чималу кількість робіт (а почасти й безпосередньо присвячені цій проблемі дослідження), в яких точаться наукові дискусії щодо того, чим є природне право, і яке місце повинно належати цій концепції в загальному просторі юридичної науки. В цьому контексті, через призму проблематики природного права ми можемо сполучити в межах одного дослідження такі різні персоналії як Г. Шершеневич, Л. Петражицький, Й. Покровський, Б. Кістяківський, М. Коркунов, В. Гессен, В. Хвостов, П. Новгородцев, М. Ковалевський, С. Котляревський та ін. Це, в свою чергу, доз-

воляє запропонувати цілісну модель історико-правової реконструкції розвитку юридичної думки (зокрема – теорії права) цього періоду та визначення її специфіки.

Очевидно, що з-поміж згаданих імен жодним чином не повинна бути залишена поза увагою постать Йосипа Вікентійовича Михайлівського (1867–1920 рр.), визначного юриста і науковця, випускника Київського університету Святого Володимира, пізніше – професора права в Томському університеті, автора таких фундаментальних фахових юридичних досліджень, як «Основні принципи організації кримінального судочинства» (1905 р.), «Покарання як фактор культури» (1905 р.), «Судове право як самостійна юридична наука» (1908 р.) та «Нариси філософії права» (1914 р.). На жаль, порівняно з іншими його сучасниками, Й. Михайловському не так пощастило в частині історико-правових студій його теоретичної спадщини. В цьому сенсі слід відзначити, що звернення до правової теорії Й. Михайловського є актуальним за декількох причин.

По-перше, відносно незначна кількість спеціальних робіт, присвячених аналізу тих чи інших аспектів теорії права Й. Михайловського, суттєво підвищує рівень актуальності подібних досліджень з метою ліквідації тих об'єктивних пробілів, які нині існують у викладі історії вітчизняної правової думки. По-друге, стоячи на позиціях прибічників теорії природного права, Й. Михайловському, тим не менш, вдалось запропонувати свій власний надзвичайно цікавий погляд на цю проблему, який відрізняється від концептуальних розробок Є. Трубецького, П. Новгородцева та інших теоретиків, що в той чи інший спосіб прагнули не просто відстояти, а навіть – відродити, природне право у всій його величі та могутності. Тому звернення до аналізу правової доктрини Й. Михайлівського, яка, за словами Л. Петрової, може бути віднесена до групи «найвизначніших досягнень дореволюційної юриспруденції», є актуальним та важливим завданням сучасної історико-правової науки¹.

Основи своєї теорії природного права Й. Михайловським було викладено в роботі «Нариси філософії права». І це невипадково, адже, як вважав Й. Михайлівський, проблема природного права має безпосереднє відношення до загально-визначення сутності такого феномену як право та правове життя. Тому, на його думку, ми навіть не в змозі надати адекватне визначення феномену права, якщо до цього ми не зрозуміємо, який сенс вкладається в такі поняття як «природне право» та «позитивне право». При цьому, можна послатись на змістовну роботу В. Катрейна «Право, природне право та позитивне право», де вже у вступі обґрунтовується теза, що єдиним способом коректно зрозуміти сутність права є аналіз співвідношення таких двох форм його буття як природне і позитивне право.

Вже перша рефлексія над загальним поняттям права, як пише Й. Михайловський, змушує нас визнати не тільки очевидність позитивного права, але й те, що поряд з цим змінним та варіативним (зазначена варіативність може бути розглянута як в термінах часу, так і в термінах місця) правом, існує певний незмінний, стійкий елемент, який в принципі не може ставати предметом законодавчого свавілля. Разом з тим, вже на базовому рівні сприйняття правових відносин та правового життя людина здатна не тільки усвідомлювати сенс окремих юридичних норм (зокрема, шляхом формально-юридичного аналізу в структурі правової норми можна виділити гіпотезу, диспозицію та санкцію та чітко встановити зміст кожної з названих частин), але й оцінювати ці норми з точки зору їхньої досконалості. Причому недосконалість позитивного права дається взнаки принаймні в

таких трьох випадках: а) якщо юридична норма невдало сформульована законодавцем і має ряд технічних та формально-логічних вад; б) якщо правильно сформульована юридична норма виявляється несправедливою в певному конкретному випадку; в) якщо вдало сформульована юридична норма згодом втрачає свою відповідність об'єктивним соціальним відносинам (оскільки самі ці відносини постійно розвиваються) і перетворюється на гальмо суспільно-правового розвитку². В кожному з перелічених випадків, як зазначає Й. Михайловський, людина здатна оцінити ту чи іншу конкретну юридичну норму через її порівняння з ідеальною нормою. Чи точніше – з належною нормою, оскільки у всіх цих трьох випадках йдеться не стільки про «ідеальне право», скільки про те, якою належить бути тій чи іншій правовій нормі (формально несуперечливій, справедливій та доцільній). Таким чином, вже на рівні первинного сприйняття права (коли людині ще не можна закинути будь-яких «правових фантазій»), про які писав М. Коркунов), як вважає Й. Михайловський, ми засвідчуємо те, що для правової свідомості людини як позитивне, так і природне право є однаковою мірою об'єктивними. Більше того, вони сприймаються з однаковою мірою достовірності, оскільки здатність індивіда прочитати той чи інший закон не є більш реальною, об'єктивною та достовірною, ніж його здатність цей закон оцінити.

Щоправда, зазначений подвійний характер причин, які, на думку Й. Михайловського, засвідчують об'єктивну реальність природного права породив певну неоднозначність у його тлумаченні. Йдеться про те, що на рубежі XVII–XVIII століть сформувались два підходи до визначення природного права. З одного боку, воно характеризувалося як незмінна та універсальна основа позитивного права, а з іншого боку – як ідеальна норма, що служить критерієм для оцінки позитивного права та вказує шлях для його подальшого вдосконалення. Обидва ці способи визначення природного права є правильними і проблема виникає лише тоді, коли ми намагатимемося вказати, яка з цих двох дефініцій природного права є правильнішою за іншу. Тому, формулюючи вихідне визначення природного права, Й. Михайловський окреслює його як «певні вічні та незмінні раціонально-етичні начала, що являють собою основу позитивного права та є критерієм для його оцінки»³. Очевидно, що з цієї точки зору, ми вже кажемо не про два «відмінні одне від одного природні права» (на цю недоречність в класичних теоріях природного права цілком справедливо вказував К. Бергбом), а про дві функції природного права. Зважаючи на теоретико-методологічну значущість цього положення правової теорії Й. Михайловського, зупинимось на цій тезі дещо докладніше.

Справді, навіть акт визнання об'єктивної реальності природного права (а цей факт, на переконання Й. Михайловського, не може підлягати сумніву) ще не може виступити основою для того, щоб висновувати про зв'язок між правом природним та правом позитивним, оскільки перший з викладених аргументів на користь очевидності природного права, по суті, фіксує виключно необхідність його існування, а другий – необхідність певної форми його існування (мається на увазі форма ідеального права, яка може застосовуватись для оцінки позитивного законодавства). Утім, завдання правової теорії, як вказує Й. Михайловський, полягає не стільки в тому, щоб фіксувати ті чи інші факти (для цього теорія, як така, не потрібна взагалі), скільки в тому, щоб розкрити існуючий між ними взаємозв'язок. В контексті чого, Й. Михайловський і розробляє поняття «функцій природного права». З суто методологічної точки зору, основним призначенням цього поняття є встановлення взаємозв'язку між природним та позитивним правом.

Отже, як зазначає Й. Михайловський, ми маємо всі підстави для того, щоб висновувати про дві вихідні функції природного права.

Першу з них він характеризує як конститутивну. Її сенс полягає в тому, що являючи собою сукупність вічних та незмінних раціонально-етичних начал, природне право постає основою для права позитивного. Причому, саме завдяки зазначеній основі позитивне право набуває таких ознак як стійкість та міць. Більше того, через подібний зв'язок з природним правом, позитивне право стає дотичним із загальним «світовим раціонально-етичним порядком», який надає законом найвище освячення. Таким чином, природне право, так би мовити, конститує той фундамент, на якому згодом розбудовується система позитивного права і який зумовлює ті властивості, які ми схильні відносити до чесного позитивного права (стійкість, міць, справедливість, загальність тощо). Хоча, Й. Михайловський цілком усвідомлював ті контраргументи, які могли бути висунені проти його ідеї конститутивної функції природного права. Зокрема, представники історичної та соціологічної школи часто вказували на існування таких періодів в правовій історії людства, коли правові норми (і навіть – норми позитивного права) не втілювали в собі будь-якої ідеї справедливості, свободи чи самоцінності особистості. З цього робився висновок про те, що самі поняття свободи, справедливості тощо, не можуть розглядатись як вічні та незмінні раціонально-етичні начала, а є не більш як одним з багатьох продуктів чи то історичного (для історичної школи права), чи то суспільного розвитку (для соціологічної школи права). Зважаючи на серйозність цього аргументу, і визнаючи наявність подібних «темних» періодів правової історії, Й. Михайловський запропонував виділити в межах конститутивної функції природного права два аспекти. Дійсно, закладаючи основу позитивного права, природне права конститує два базові типи цінностей: а) цінність свободи та визнання самоцінності індивіда, б) цінність впорядкування суспільного життя. На думку Й. Михайловського, в такі періоди конститутивна функція природного права реалізується однобічно, адже воно дає позитивному праву лише другу групу цінностей. Такі проміжки часу в історії суспільно-правового розвитку він називає «суворою школою», яку людство повинно пройти для того, щоб усвідомити двоаспектний характер конститутивної функції, а також необхідність повного втілення всіх тих елементів, які містяться в природному праві⁴.

Другу функцію природного права у його відношенні до права позитивного Й. Михайловський визначає як нормативну. Її зміст розкривається через той вплив який природне право має на розвиток законодавства. Справді, будь-який закон, як зазначає Й. Михайловський, завжди прив'язаний до певних обставин. Кожен закон вирішує те чи інше завдання. Він спрямований на розв'язання тієї чи іншої проблеми. Зрозуміло, що формально-логічна якість законів є різною. Так само деякі досконалі з формально-юридичної точки зору закони виявляються абсолютно недоцільними, неефективними або взагалі – шкідливими, в суспільному житті. Тому всі ці закони можуть і повинні оцінюватись за допомогою «ідеального критерію природного права, до реалізації якого прагне людина»⁵. Звісно, що подібна апеляція Й. Михайловським до певного «ідеального критерію» може викликати небезпідставні сумніви в тому, що він прагне через «чорний вхід» ввести в правову теорію ту хибну «правову метафізику», яка переконана в можливості остаточного та повного юридичного втілення ідеальних й незмінних правових начал, з критикою якої він неодноразово виступав. Але насправді це зауваження жодною мірою не зачіпає той сенс, який Й. Михайловський вкладає в поняття

нормативної функції. Нормативна функція природного права ніколи не призведе до ситуації остаточного втілення ідеального права в реальні закони, оскільки головна вимога абсолютної ідеї права полягає в синтезі особистої свободи і загального блага. Цей синтез завжди залежить від історичних та соціальних обставин. Тому, допоки існують історія і суспільство, діятиме й нормативна функція права. У зв'язку з чим Й. Михайловський робить одне вельми важливе зауваження: «Очевидно, що не може існувати єдиної міри особистої свободи для всіх часів і народів, але, з іншого боку, не викликає жодного сумніву, що кожна така міра припускає оцінку з точки зору абсолютного ідеалу»⁶.

Отже, на думку Й. Михайловського, першим необхідним кроком для адекватного формування наукового поняття природного права є відмова від всіх неправильних способів розуміння сутності природного права (коли замість одного природного права з двома функціями, ми вигадуємо два природних права, коли природне право перетворюється на «кодекс ідеальних норм», коли визнання природного права тягне за собою відмову у визнанні цінності права позитивного тощо). «Більша частина заперечень, які висуваються проти природного права, – пише він, – засновується на непорозуміннях: ці заперечення спрямовані не проти природного права, а проти того, що приймають за природне право... немає нічого більш легкого, ніж критикувати таке «природне право»⁷. Тому, чітко визначивши всі вади «хлибного тлумачення» ідеї природного права, Й. Михайловський переходить до наступного важливого кола проблем, які стосуються принципових чи сутнісних заперечень, що можуть бути висунені проти істинного поняття природного права, чи того адекватного розуміння природного права, яке, за словами Й. Михайловського, випливає з неупередженого та науково коректного юридичного аналізу ідеї природного права. Основу цього «істинного поняття природного права» складає наступне визначення: «Природне право є сукупністю найбільш загальних принципів, норм, які безпосередньо випливають з ідеї права і мають характер вічності, незмінності та безумовної обов'язковості для всіх часів і народів»⁸. Тобто природне право, за Й. Михайловським, це не ідеали, до реалізації яких прагне право. Більше того, це не право, яке повинно бути. Натомість природне право – це діючі норми, що лежать в основі будь-якого правопорядку, це «логічний *prius* будь-якого права», джерело його існування, норма для його оцінки та рухома сила його прогресивного розвитку.

В цьому плані доктрині природного права можуть бути висунені всього дві альтернативи, одну з яких він характеризує як юридичний позитивізм (у всіх можливих його інтерпретаціях), а іншу – як правову метафізику. Щоправда, заради справедливості слід відмітити, що, за Й. Михайлівським, існує і третя альтернатива, якою є неокантіанське вчення про право. До речі, про потужність неокантіанської школи права в Російській Імперії пише С. Фролова⁹. Але насправді в своїй основі неокантіанство лише відтворює всі вади правової метафізики, яка, на думку Й. Михайловського, хоча і визнає, що в основі права лежить певне начало, однак не робить жодного кроку для того щоб це «начало» та його зв'язок з позитивним правом хоч якось пояснити¹⁰. В результаті чого, як правова метафізика, так і її неокантіанська інтерпретація, перетворюють «начало права» з об'єкта наукового дослідження на об'єкт віри. Тому, не зупиняючись на вадах «правової метафізики» (адже вона, як був переконаний Й. Михайловський, ніколи не зможе претендувати на статус науки), спробуємо з'ясувати, що саме не влаштувало цього юриста в позиції правового позитивізму.

Не заперечуючи тих серйозних здобутків, які було зроблено юридичною наукою під прапором правового позитивізму, Й. Михайловський чітко вказує на те, що послідовна й цілеспрямована відмова від будь-яких абсолютних начал в праві призводить не до «очищення поняття права», а до того, що позитивна форма права стає ірелевантною його змістові. При цьому він звертається до роботи К. Бергбома «Юриспруденція та філософія права» (1892 р.), в якій чітко фіксується, що будь-який закон (абсолютно незалежно від його змісту), у випадку, якщо його видано згідно встановленою конституційної процедури, є правом і має загальнообов'язкову силу. В цьому сенсі відома фраза К. Бергбома про те, що будь-яке право має практичний зміст (*Alles Recht ist bis in die letzte Faser praktisch*) пов'язано не лише з тим, що практичний зміст є невід'ємною ознакою права, але й з тим, що саме право встановлюється в практичний спосіб. Тобто воно є формальною фіксацією практики реалізації державної волі безвідносно до того, якою саме є ця воля.

З точки зору Й. Михайловського, таке розуміння права є не лише неправильним, але й шкідливим, оскільки разом із відмовою від будь-яких критеріїв оцінки права (крім суто формально-процесуального показника), ми, тим самим, прирівнюємо право до голої сили. На перший погляд, подібний прикрий для суспільства та для людини перверсії з права на чисту силу зашкоджує обґрунтована К. Бергбомом теза «правової доцільності». Нагадаємо, її суть зводиться до того, що, приймаючи ті чи інші позитивні закони, держава все ж таки керується принципом доцільності права, який не дозволяє їй приймати явно несправедливі, або явно нерозумні закони. Однак, як переконливо демонструє Й. Михайловський, насправді ідея правової доцільності є надто розпливчастою. Тому ані з точки зору правової науки, ані з точки зору правової практики практично неможливо вказати де саме закінчується правова доцільність і розпочинається чисте свавілля. Справді, якщо ми спробуємо перенести критерій правової доцільності на безпосередню практику правовідносин, то в переважній кількості випадків він виявитиметься абсолютно недієздатним. Скажімо, чи може бути заборона на ті чи інші форми культурної діяльності (використання певної конкретної мови при спілкуванні між приватними особами) бути оцінена з позицій доцільності права? На відміну від К. Бергбома Й. Михайловський вважав, що відповідь на це запитання має бути негативною. Тому, в реальності, ідея «правової доцільності» як запобіжника від псевдо-правового свавілля є лише фікцією, керуючись якою ані законодавець, ані суддя ніколи не зможе визначити ту чи іншу правову норму як належну чи неналежну. Натомість якщо замість ідеї правової доцільності ми застосуємо ідею природного права (в її коректному тлумаченні), то ми зможемо доволі легко визначити щодо кожного конкретного випадку та кожної конкретної норми, чи є вона правовою за своїм змістом, чи ні.

Наступним серйозним критичним аргументом, який висувається правовим позитивізмом в бік природного права, є суцільна нормативна невизначеність останнього. До речі, цей аргумент можна зустріти й в працях тих дослідників, які не асоціювали власну позицію з позитивістською. За своєю суттю, цей аргумент вказує на те, що природне право, по-перше, не може бути зафіксовано у вигляді правових норм, а, по-друге, навіть якщо це й можливо, то ці норми ніколи не будуть загальнообов'язковими, оскільки вони не містять в собі санкцій. Першу частину цього критичного аргумента Й. Михайловський спростовує на основі власного визначення природного права. При цьому він дає цілий ряд формулювань природ-

но-правових норм. Як то: «підкоряйся законній владі», «керуй заради загального блага», «не зазіхай не чуже право», «виконуй договори» тощо. Всі ці норми є не лише чіткими, але й загальнозрозумілими¹¹. Що ж до другої частини цього аргумента, то з ним Й. Михайловський цілковито погоджується. Однак насправді, ця частина критичного аргумента є свідченням не проти природного права, а за те, що воно повинно бути підкріплене правом позитивним. В цьому контексті роль позитивного права якраз і полягає у тому, щоб забезпечити природне право від суб'єктивних інтерпретацій, адже насправді різні суб'єкти можуть тлумачити «загальне благо» в різний спосіб, так само як з факту визнання необхідності існування державної влади, різні особи можуть зробити діаметрально протилежні висновки щодо доцільної форми її організації. Разом тим, з факту формальної відсутності юридичної санкції в нормах природного права, як вважає Й. Михайловський, ще не можна робити висновок про те, що вони не є обов'язковими. Для обґрунтування цього свого твердження він звертається до однієї з ключових проблем теорії права – правомірної поведінки. З позицій правового позитивізму ми маємо визнати, що єдиною причиною виконання індивідами законів є зовнішній примус та страх перед можливим покаранням (у разі недотримання встановлених законом норм та правил поведінки). Але, як прагне довести Й. Михайловський, найбільшою запорукою дотримання юридичних норм є не острах чи зовнішня сила, а внутрішнє переконання людини в справедливості та належності цих норм. Тому, не маючи в собі такої частини, як санкція, норма природного права не втрачає в своїй загальнообов'язковості, а отже, не припиняє бути нормою у точному значенні цього терміна.

До певної міри таке розуміння специфіки норм природного права дозволило Й. Михайловському зняти ту проблему «жорсткого протиставлення» чи «дуалізму» природного та позитивного права, яку сформулював Г. Шершеневич¹². Справді, якщо ми акцентуємо увагу виключно на тих розбіжностях, які можуть виникати та виникають між природним правом і позитивним (як це робив Г. Шершеневич), або якщо ми тлумачитимемо природне право як «результат простого заперечення об'єктивної правової реальності» (як це робив М. Коркунов¹³), то тоді ми опиняємося в ситуації двох прямо протилежних принципів і вимушені робити вибір на користь одного з них. На відміну від цього, визнаючи факт відмінності між природним і позитивним правом, Й. Михайловський наголошує не на їх протилежності, а на тому, що природне право є основою позитивного права. Водночас позитивне право є необхідним елементом, який дозволяє адаптувати природне право до конкретних історичних та соціальних обставин. Тобто позитивне право дає своєрідний зліпок природного права *hic et nunc*.

Таким чином, як бачимо, для Й. Михайловського ані правова метафізика, ані правовий позитивізм, насправді, не здатні сформулювати по відношенню до теорії природного права (без тих «спотворень», які ця теорія зазнала у окремих своїх представників у XVIII столітті) таких контраргументів, які б не могли бути спростовані. Основна вада правової метафізики полягає в тому, що вона може лише претендувати на статус науки про право. Однак ця претензія на статус науки, на переконання Й. Михайловського, ніколи не перетвориться на реальність. На відміну від цього, правовий позитивізм має наукову форму. Утім послідовне слідування принципам цієї доктрини призводить не до «чистої» чи «позитивної» науки про право, а до його суцільного заперечення.

Чи означає це, що нам варто відмовитись від ідеї позитивного права як такої? Очевидно, що ні. Тому в якості альтернативи правовому позитивізму він і прагне обґрунтувати власну теорію взаємодії природного та позитивного права. При цьому Й. Михайловський вступає в полеміку з позицією А. Ященка, який також вказував на «відсутність будь-якої суперечності між позитивним та природним правом»¹⁴. Зараз ми свідомо зупиняємося на цьому моменті, оскільки саме в цій науковій суперечці можна максимально чітко побачити специфіку позиції Й. Михайловського. Нагадаємо, що для А. Ященка позитивне право постає як сукупність історично діючих юридичних норм, тоді як природне право (яке він жодним чином не заперечує, а навпаки – наголошує на необхідності його існування) являє собою загальну ідею, чи, можна сказати, – «сенс позитивного права». На перший погляд, між цими двома позиціями немає будь-якої принципової відмінності. Але насправді теорія А. Ященка, як демонструє Й. Михайловський, є не чим іншим, як модернізованим та вдосконаленим юридичним позитивізмом. Її основна помилка полягає в тому способі, в який людина отримує ідею природного права. Дійсно, якщо ми характеризуватимемо природне право як «сенс права позитивного», то тоді співвідношення між позитивним правом та природним перетворюється на відношення виведення. Тобто для того, щоб ми отримали ідею природного права, ми маємо абстрагувати її від даного конкретного позитивного права¹⁵. Але в цій моделі Й. Михайловський бачив дві суттєві вади.

По-перше, шляхом подібного абстрагування чи виведення ми ніколи не отримуємо ідею природного права як раціональної сутності права позитивного. Ніхто і ніколи, як переконує Й. Михайловський, цього не зможе зробити, оскільки все, що можна вивести з того чи іншого позитивного права, – це знання про найкраще позитивне право в даних конкретних обставинах або про сутність даного конкретного правопорядку, але жодним чином не знання про ідеальну сутність права як таку. Адаже для того, щоб отримати таке знання, ми повинні мати критерій, який ніколи не знайдеться в позитивному праві як такому. Справді, якщо ми маємо той чи інший закон або закони, які приймаються в даній історичній ситуації і для вирішення конкретних суспільних завдань, то максимум, що ми отримуємо шляхом виведення (абстрагування) – це знання про те, яким би був найкращий закон в даних обставинах і для вирішення даних завдань.

По-друге, як пише Й. Михайловський, подібний спосіб визначення співвідношення між природним і позитивним правом засновується на логічній помилці, яка є в цілому притаманною методології позитивізму. Ця помилка полягає у визнанні первинності явища і вторинності сутності. Тобто для того, щоб ми змогли отримати сутність (тобто ідею природного права), ми повинні спочатку переконатися в достовірності явища. Більше того, це явище є первинним по відношенню до сутності і передує йому не лише логічно, але й історично. Однак такий висновок, на думку Й. Михайловського, не є прийнятним. При цьому він проводить паралель із законами фізичними. Позиція А. Ященка може бути представлена так: для того, щоб отримати закон механіки, необхідно абстрагувати його від тих чи інших механічних агрегатів. Але закони механіки, як пише Й. Михайловський, існували задовго до того, як з'явилися перші механічні агрегати. Тому, сутність не тільки не є похідною від явища, а навпаки, є його внутрішньою умовою. Саме таке співвідношення між сутністю та явищем і є тією моделлю, яка, за Й. Михайловським, здатна адекватно описати відношення між природним та позитивним

правом. Тому «без існування природного права не могло б існувати і будь-яке позитивне право»¹⁶.

До речі, додатковим аргументом на користь саме такої моделі виступає необхідність пошуку основи дієвості позитивного права. Звісно, що першою та найбільш очевидною відповіддю на це запитання є постулювання тези, що позитивне право отримує свою зовнішню санкцію від верховної влади (від держави). Але звідки, запитує Й. Михайловський, сама верховна влада набуває право видавати безумовно обов'язкові юридичні норми? Це запитання заводить правовий позитивізм в глухий кут, оскільки єдиною відповіддю, яку він може надати, є те, що верховна влада отримує це право на підставі чи своєї сили (тоді право стає свавіллям), чи на підставі того ж позитивного права (в такому випадку ми впадаємо в логіко-юридичну тавтологію, оскільки позитивне право обґрунтовується через верховну владу, яка, в свою чергу, обґрунтовується через позитивне право).

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного нами дослідження, можемо сформулювати наступні висновки. Аналізуючи проблему природного права, Й. Михайловський відносив її до групи фундаментальних питань правової теорії, оскільки саме через висвітлення змісту поняття «природне право» стає можливим цілісне визначення сутності права та його ролі у врегулюванні суспільних відносин. При цьому важливим кроком на шляху адекватної реконструкції змісту природного права є відмова від всіх хибних інтерпретацій природного права, які набули поширення в XVIII – XIX століттях. На підставі цього Й. Михайловським було запропоновано не лише власне визначення природного права (воно постає як сукупність найбільш загальних принципів і норм, які безпосередньо впливають з абсолютної ідеї права та мають незмінний й загальнообов'язковий характер для всіх часів і народів) та позитивного права (позитивне право характеризується Й. Михайловським як реалізація природного права в конкретному соціальному середовищі), але й обґрунтовано модель його співвідношення з позитивним правом. В основу цього вчення Й. Михайловським було покладено ідею про дві визначальні функції природного права: конститутивну та нормативну.

Звісно, що в межах цієї статті ми змогли акцентувати увагу лише на декількох аспектах правової теорії Й. Михайловського. Утім це лише зайвий раз підтверджує актуальність та необхідність подальших науково-правових досліджень теоретичної спадщини цього визначного юриста.

1. *Петрова Л.В.* О естественном и позитивном праве // Государство и право. – 1995. – № 2. – С. 32.
2. *Михайловский И.В.* Очерки философии права. – Томск, 1914. – Т. 1. – С. 170–171.
3. Там само. – С. 185.
4. Там само. – С. 216.
5. Там само. – С. 186.
6. Там само. – С. 217.
7. Там само. – С. 209.
8. Там само. – С. 207.
9. История политических и правовых учений / Под ред. О.Э. Лейста. – М., 2004. – С. 483–489.
10. *Михайловский И.В.* Цит. работа. – С. 209–210.
11. Там само. – С. 211.
12. *Шершеневич Г.Ф.* Общая теория права. – М., 1912. – Т. 1. – С. 33.
13. *Коркунов Н.М.* Лекции по общей теории права. – СПб., 2004. – С. 127–131.
14. *Яценко А.* Теория федерализма. – М., 1912. – С. 106.
15. Там само. – С. 111.
16. Там само. – С. 215.